

Оксана Костянтинівна Малиутіна,

кандидат історичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

підготовче відділення (завідувач),

кафедра соціально-гуманітарних дисциплін (доцент);

 [https://orcid.org/0000-0002-6641-8608,](https://orcid.org/0000-0002-6641-8608)

e-mail: maliutahipo@gmail.com

ДМИТРО ІВАНОВИЧ КАЧЕНОВСЬКИЙ – УЧЕНИЙ-ПРАВознаВЕЦЬ, ПЕДАГОГ-ПРОСВІТНИК (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДІЯЛЬНОСТІ ХАРКІВСЬКОГО ЮРИДИЧНОГО ТОВАРИСТВА)

У статті досліджено наукову та педагогічну діяльність ученого-правознавця, професора Харківського університету Дмитра Івановича Каченовського (1827–1872), який стояв біля витоків вітчизняної юридичної освіти та справив значний вплив на її розвиток. Аналіз історичних джерел (матеріалів, виданих Харківським юридичним товариством з нагоди 30-ї річниці смерті вченого) свідчить, що характерними рисами вченого-правознавця були гуманістичні орієнтири, широта світогляду, різноманітність напрямів наукових пошуків. Природні здібності, академічна освіта, розвинений інтелект, працездатність визначали його особистість. Знання іноземних мов, закордонні стажування, особисті контакти із зарубіжними колегами, вивчення європейської наукової літератури в оригіналах дозволяє охарактеризувати його як типового представника «внутрішнього Заходу», який бачив своє покликання у поширенні освіти, новітніх наукових досягнень. На його лекціях, яким був притаманний комплексний підхід, виховувалося покоління громадських і судових діячів епохи великих реформ.

Ключові слова: Д. Каченовський, учений-правознавець, педагог-просвітник, Харківський університет, Харківське юридичне товариство.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

У XIX ст. у Російській імперії юридична наука перебувала на стадії становлення. У витоків вітчизняної юриспруденції стояв професор Харківського університету Дмитро Іванович Каченовський (1827–1872). Учений-правознавець народився 1827 р., помер 1872 р. від сухот. Прожив коротке (всього 45 років), але творчо насичене життя, його наукова спадщина мала значний вплив на розвиток вітчизняної юридичної освіти. Заповів частину своїх коштів на премію, якою нагороджувалися студенти за найкращі наукові роботи або переклади в галузі міжнародного права. На початку XX ст. Харківське юридичне

товариство (далі – ХЮТ), засноване при університеті в грудні 1900 р., прийняло рішення присвятити одне зі своїх засідань річниці професора. Урочисте засідання відбулося 22 листопада 1903 р. та було присвячене 30-й річниці смерті вченого. За підсумками засідання Товариство опублікувало збірку матеріалів пам'яті Д. Каченовського з текстами доповідей, що пролунали на заході.

Не випадково, що ім'я Д. Каченовського, визнаного фахівця у галузі міжнародного права, згадали на початку ХХ ст. У цей період, коли консервативна ідея державної політики себе безнадійно скомпрометувала та назривала чергова політична криза, на порядку денному знову постали невіршені в імперії соціально-політичні питання – парламентаризм, громадянські права, політичні свободи, формування виборчої системи, самоврядування, національне питання тощо. Нечисленна прогресивна інтелектуальна еліта, орієнтована на західні ліберальні цінності, активізувала інтелектуальні пошуки, спрямовані на вивчення та верифікацію передової вітчизняної та зарубіжної теоретичної думки. Вивчення творчого доробку знавця міжнародного права середини ХІХ ст. знову стало актуальним.

Стан дослідження проблеми

Біографічну інформацію про видатного вченого, який здобув вищу освіту і все своє життя працював у Харківському університеті, можна знайти у спеціалізованих енциклопедичних виданнях [1; 2]. Проте ці матеріали довідкового характеру, вони містять короткі біографічні повідомлення. Аналіз діяльності Д. Каченовського як професора, викладача, лектора надано в дослідженнях істориків С. Головіна, В. Іващенко, Т. Кагановської, С. Посохова, А. Троцько, О. Міщенко та ін. Практично невідомими широкому загалу залишилися спогади про Д. Каченовського, видані ХЮТ у 1903 р. з приводу 30-ї річниці його смерті, що зберігаються в Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у відділі рідкісної книги [3].

Мета і завдання дослідження

Спогади пам'яті Д. Каченовського, видані єдиною збіркою ХЮТ, є цінним історичним джерелом, що містить особливу інформацію, яка надзвичайно важлива для наукового дослідження діяльності вченого. Вивчення цього джерела значно розширює наявну документальну базу. *Мета* дослідження – вивчення та аналіз матеріалів збірки, виданих ХЮТ з нагоди проведення урочистого зібрання на честь 30-ї річниці смерті Д. Каченовського. *Завдання* – розширення наявної джерельної бази, доповнення відомої бібліографічної інформації, подальше дослідження наукової спадщини, еволюції поглядів вченого. Вивчення спогадів допомагає більш детально реконструювати

ключові епізоди життя Д. Каченовського, сформувати уявлення про його особистість, різноманітність напрямів наукових пошуків, погляди на актуальні суспільні питання, ставлення до викладацької роботи, стосунки з колегами, вплив на студентську молодь.

Наукова новизна дослідження

Останнім часом швидко набирає сили тенденція відродження маловідомих імен українських учених [4]. Життя Д. Каченовського, його новаторська викладацька позиція, досвід, багатогранна наукова спадщина, що перебуває на стику юридичних та соціально-гуманітарних наук, а саме правознавства, історії, політології, соціології, мистецтвознавства, ще потребує ґрунтовної уваги дослідників.

Аналіз матеріалів збірки дозволяє охарактеризувати особистість вченого, його науково-педагогічну та суспільну діяльність, оцінити вплив Д. Каченовського на формування громадянської та соціальної позиції молодого покоління, що навчалося в Харківському університеті в епоху великих реформ, а також охарактеризувати внесок ученого в розвиток вітчизняної юриспруденції.

Виклад основного матеріалу

Розвиток науки, зокрема юридичної, у XIX ст. відбувався при університетах. На початку XX ст. при юридичному факультеті Харківського університету було створено Юридичне товариство, робота якого стала помітним явищем наукового та суспільно-політичного життя міста [4]. 19 жовтня 1902 р. на зборах Харківського юридичного товариства з ініціативи його голови – професора права М. Гредескула – було ухвалено рішення присвятити одне із засідань пам'яті професора Дмитра Івановича Каченовського.

Процес підготовки та організації заходу затягнувся на рік і урочисте засідання відбулося 22 листопада 1903 р. Під час його відкриття наголошувалося, що Юридичне товариство Харківського університету вшановує традиції та наступність поколінь, з повагою ставиться до вчених, які своєю роботою зробили вагомий внесок у формування університетської освіти.

Захід 22 листопада 1903 р. мав академічний характер і, за словами учасників, пройшов «в атмосфері наснаги», залишивши відбиток «святкового акорду серед буденних вражень» [3, с. XII]. За підсумками проведеного засідання Товариство опублікувало збірник пам'яті Д. Каченовського. Крім текстів промов, у збірнику були опубліковані два фотопортрети: самого Д. Каченовського та його матері, яка була для нього найближчою людиною, з якою вчений прожив все життя та помер на її руках. Ці фото були передані з особистих архівів його колег професорів А. Стоянова та А. Шимкова. У збірнику також було розміщено факсиміле рукопису Д. Каченовського (сторінка з

його приватного листа з-за кордону), отримане від історика П. Рітера. Крім того, друкарня Петрова, яка видала збірник, за бажанням замовника (Ради ХІУТ) здійснила її художнє оформлення, забезпечила високу якість друку з використанням нового шрифту та спеціального паперу.

На урочистому засіданні виступили доповідачі від усіх чотирьох факультетів університету: юридичний факультет, на якому працював Д. Каченовський, представляли професори В. Ястржемський та М. Фатєєв, медичний – професор А. Гіршман, математичний – професор А. Шимков, історичний – професор М. Сумцов. Голова ХІУТ професор М. Гредескул у вступному слові зазначив, що такий збіг глибоко символічний, тому що відображав масштаб особистості Д. Каченовського, його значення для розвитку науки та Харківського університету.

На засідання також було запрошено професора А. Стоянова, який був визнаним корифеєм права, почесним членом Юридичного товариства, а свого часу найближчим учнем та згодом колегою Д. Каченовського. У 1872 р. А. Стоянов на пам'ять про вченого підготував некролог та публічну лекцію «Д. І. Каченовський: біографічний нарис». Попри своє бажання вшанувати близького товариша та поділитися особистими спогадами про нього, у зв'язку з хворобою А. Стоянов не зміг бути присутнім на урочистому засіданні. Учасники зборів висловили жаль із цього приводу.

Ще один запрошений гість – Максим Максимович Ковалевський, уродженець Харківщини, колишній студент Д. Каченовського, вчений європейського масштабу, почесний член ХІУТ, професор Московського університету, з-за кордону, куди він змушений був виїхати з причин політичних переслідувань, передав свої спогади про вчителя, що були підготовлені спеціально до урочистого засідання ХІУТ. Професори А. Гіршман (лікар-офтальмолог) та А. Шимков (математик) – визнані авторитети у своїх галузях, були студентами університету наприкінці 50-х – на початку 60-х XIX ст. та слухали лекції Д. Каченовського в період його найбільшої популярності. Професор історії М. Сумцов у своєму виступі торкнувся теми художніх інтересів Д. Каченовського. Молоді професори В. Ястржемський та М. Фатєєв, які особисто не знали Д. Каченовського, на урочистому засіданні ХІУТ представляли факультет і кафедру, на яких він працював. У своїх доповідях вони звернулись до аналізу наукової спадщини Д. Каченовського, надали оцінку внеску вченого в історію науки та освіти.

Д. Каченовський був інтелігентом у першому поколінні. Він народився у сім'ї дрібного службовця, рано втратив батька і залишився тільки під опікою матері [3, с. 83]. Мати намагалась надати йому домашню освіту, а згодом помістила його на навчання до канцелярського училища в Орлі (на казенний рахунок). У десятирічному віці його

було переведено на казенний рахунок до Харківської губернської гімназії, яку в 1843 р. він закінчив із золотою медаллю. Професор А. Шимков у своєму виступі зазначав, що завдяки сприянню матері та своїм природним здібностям і талантам юнак розвивав ерудицію, опановував мови класичні (латина, грецька) і новоєвропейські (англійська, французька, німецька) та згодом реалізувався як науковець та університетський викладач. Уже за життя він став легендою. Так, професор медицини Л. Гіршман, говорячи про вплив Д. Каченовського на сучасників, наголошував, що гімназисти та випускники Першої Харківської гімназії, у якій навчався Д. Каченовський, згадували про цей факт із гордістю [3, с. 87].

Д. Каченовський у 19 років (1846) закінчив юридичний факультет Харківського університету та був залишений ад'юнктом, у 22 роки (1849) захистив магістерську дисертацію, після чого того року приступив до читання лекцій. Етап становлення Д. Каченовського як вченого припав на період правління Миколи I. У цей час, в умовах «мізерної інтелектуальної обстановки», як визначали сучасники, відбувалась кропітка дослідницька робота, накопичувався інтелектуальний багаж молодого науковця. Незважаючи на те, що магістерська дисертація «Про панування над морями» не була опублікована з політичних причин [1, с. 156], йшла робота над докторською дисертацією, яка була присвячена питанням морського міжнародного права.

Захист докторської дисертації «Про капери та призове судочинство щодо нейтральної торгівлі» відбувся в Московському університеті в 1855 р. Робота отримала схвальну оцінку фахівців, зокрема Т. Грановського. Дослідник П. Голобуцький, автор біографічної статті про Д. Каченовського, зазначив, що основні тези цієї роботи визначили зміст Паризької декларації 1856 р. [1, с. 156]. Невдовзі дисертацію було перекладено англійською і видано в Лондоні під назвою «Призове право».

Розквіт наукової та педагогічної діяльності вченого припав на кінець 50-х – початок 60-х років XIX ст. У 1858 р. Д. Каченовський вирушив у тривалу подорож за кордон. У своїх спогадах М. Ковалевський акцентував увагу на особливостях становлення вченого, умовах, у яких формувався його світогляд. У той час, коли в Харкові ще не було залізничного сполучення (перший потяг прийшов до Харкова у 1869 р.), Д. Каченовський самотужки об'їздив практично всю Європу, побував у Німеччині, Франції, Швейцарії, Англії, Італії, Іспанії, активно цікавився громадським, літературним, університетським життям цих країн, налагоджував особисті контакти із закордонними колегами та громадськими діячами, свої наукові праці публікував як у вітчизняних, так і в закордонних виданнях. М. Ковалевський ставив Д. Каченовського в один ряд із видатними інтелектуалами свого

часу. З такими знаковими особистостями епохи, як Тимофій Миколайович Грановський, Олександр Іванович Герцен, Д. Каченовський був знайомий особисто.

З 1859 р. професор почав читати дисципліну «Державне право європейських держав». Апробація курсу стала можливою завдяки приходу до влади імператора Олександра II. Напередодні Великих реформ 1860-х рр., коли доля назрілих перетворень ще не була визначена напевно, необхідність і своєчасність такого курсу багатьма ставилися під сумнів. У той час, щоб навіть теоретичні питання такого змісту поставити на порядок денний, була потрібна особиста мужність. Крім того, гостро постала потреба розроблення наукової та методологічної бази нового курсу: повна відсутність перекладної та вітчизняної літератури була зумовлена специфікою російської імперської політичної системи. Д. Каченовський практично став одним із першопрохідників у цьому напрямі, самостійно роблячи переклади поодиноких монографій з іноземних мов. «Отже, вже сама наукова діяльність Каченовського тоді була громадянським подвигом», – наголошував В. Ястржембський у своїй доповіді «Д. І. Каченовський як учений та викладач» [3, с. 6].

З кінця 1850-х рр. професор готував до публікації «Курс міжнародного права», паралельно займаючись його перекладом англійською. У рамках цього масштабного проекту вийшли дві об'єми (понад 100 сторінок) роботи: «Погляд на історію політичних наук у Європі» (1859) та «Про сучасний стан політичних наук на заході Європи та Росії» (1862). Д. Каченовський не поділяв популярні на той час ідеї німецького ідеалізму. За оцінками сучасників, він скоріше став провісником позитивізму, віддаючи належне фактам, а не умоглядним висновкам [3, с. 47].

У 1862 р. Д. Каченовський виступив у Лондонському юридичному товаристві з ідеєю інтеграції юристів різних країн для спільного розроблення та кодифікації міжнародного права. Позначений Д. Каченовським вектор наукового спрямування здавався багатьом передчасним. Натомість науковець став один із перших, хто висловив думку про необхідність спільної роботи вчених різних країн для розвитку міжнародного права – пропозиція, що знайшла втілення в життя через рік після його смерті зі створенням Інституту міжнародного права в 1873 р.

Сучасники, згадуючи Д. Каченовського, неодноразово наголошували на різнобічності його наукових інтересів. М. Ковалевський у своїх спогадах наголошував на багатогранності натури професора. Юрист, історик культури, естет, мораліст, дослідник соціальних наук (які на той час ще не мали чіткого визначення, а згодом стали окремими галузями соціально-гуманітарних знань під назвами політологія та

соціологія) – і це далеко не повний діапазон наукових інтересів ученого [3, с. 21–42].

Західник, гуманіст, прихильник університетської освіти, він вірив в універсальність культури, необхідність подолання відсталості Росії. Її архаїчний уклад, відсутність правової культури і все те, що слов'янофіли звеличували як «самобутність», сприймав як пережитки, що заважають рухатися шляхом прогресу. Після закордонної подорожі, повернувшись у свій університет, Д. Каченовський знайомив слухачів із досягненнями європейської наукової думки та культури. Підтримував ідею визволення селян, судову реформу, організацію місцевого самоврядування. На лекціях із державного права європейських держав обговорював питання місцевого самоврядування, мирових судів та суду присяжних [3, с. 78].

М. Ковалевський дав наукову та методологічну оцінку лекційних курсів Д. Каченовського. Змістовна наповненість, чітка структура, багатство фактичного матеріалу, великі історичні вставки, виявлення причинно-наслідкових зв'язків – все це невід'ємні складові лекційних курсів Каченовського-педагога. Його аудиторія була сповнена слухачів. Лекції з міжнародного права, які читалися на 4-му курсі, крім юристів, за власним бажанням відвідували філологи, математики, медики. При цьому ораторська манера Д. Каченовського не була пихатою та нав'язливою. Говорив він не голосно, один зі слухачів так описував його поведження: «просто й виразне мовлення, чуже химерності та грубих ефектів, у край стримана жестикуляція, симпатичний, хоча й слабкий голос, який, проте, чітко чувся в невеликих університетських аудиторіях» [3, с. 78].

М. Ковалевський як досвідчений викладач звертав увагу на деяку описовість курсу міжнародного права, хоча сам не вважав це вадою. На його думку, західноєвропейська юриспруденція занадто формалізована й у такому вигляді недоступна вітчизняним слухачам. Право та закони ніколи не були пріоритетом політичної системи Російської імперії. Держава із самодержавним правлінням не мала громадян (осіб, які мають права та дієві механізми їхнього захисту), а лише підлеглих, які повинні без будь-якого сумніву виконувати накази влади.

Відсутність загальної правової культури спонукала професора спрямовувати зусилля на її поступове виховання. Тому Д. Каченовський на своїх лекціях у доступній формі виступав популяризатором західноєвропейської науки. Зі свого боку М. Ковалевський визнавав наповненість лекцій Д. Каченовського як одну з головних переваг, говорячи, що курс міжнародного права був «найбільш загальноосвітнім предметом на факультеті» [3, с. 32].

Усі доповідачі (М. Ковалевський, А. Шимков, Л. Гіршман, В. Ястржембський) у своїх промовах одноставно високо оцінювали

загальноосвітній характер лекційних курсів Д. Каченовського, широту його світогляду і чуйність як рису характеру. Усе це робило Д. Каченовського «центром інтелектуального руху в Харкові» [3, с. 79]. Так, А. Шимков порівнював значущість Д. Каченовського для Харкова наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. із впливом Т. Грановського в Москві в 40-х – на початку 50-х рр. XIX ст. [3, с. 79].

Тоді, коли тема скасування кріпосного права обговорювалася лише на найвищому рівні в Таємному комітеті, Д. Каченовський у своїх лекціях приділяв пильну увагу темі работоргівлі та боротьбі європейських держав із цим ганебним явищем. Не кажучи жодного слова про необхідність ліквідації кріпосного права, він впливав на формування світогляду студентської молоді, готуючи інтелектуальне середовище для вирішення аграрного питання. Внаслідок чого навіть набув репутації червоного та соціаліста. А. Шимков зазначав, що слухачі Д. Каченовського, постійні відвідувачі його «субот» брали участь у комітетах з поліпшення побуту селян, які почали діяти в 1858 р. [3, с. 78].

На інтересі вченого до національного питання наголошували і А. Шимков, і М. Ковалевський. На лекціях з міжнародного права професор порушував питання права нації на вибір і реалізацію свого власного шляху розвитку і як приклад наводив Німеччину та Італію. У період існування потужних імперій Д. Каченовський позиціонував себе прихильником національного принципу розбудови держави. Він вважав, що національний принцип ще зіграє свою роль у зміні політичної карти Європи та стане умовою формування національних держав. Розпад або, як говорив Д. Каченовський, «розкладання» Австрійської імперії стане можливе внаслідок перетворення народів, які проживають під владою Габсбургів – угорців, німців, слов'ян тощо – на суб'єктів історичного процесу [3, с. 37]. Суспільна думка XIX ст., обґрунтувавши «національну ідею», усвідомлювала зростання напруження між імперією та націями, що входили до її складу. Д. Каченовський вирішував це питання на користь націй, які мають відповісти на виклик історії та звільнитись від імперських обійм. Так само М. Ковалевський звертав увагу на «дуальну» (подвійну та суперечливу) природу націоналізму, який може служити, з одного боку, для самоідентифікації народу, а з другого – дезінтегруючим фактором: «Доцентровий за своєю природою принцип національного суверенітету одночасно є і відцентровим» [3, с. 37].

Фахівець у галузі історії філософії права А. Фадеєв, аналізуючи наукову спадщину Д. Каченовського, звертав увагу на інтерес ученого до політичної філософії та розкривав його внесок не лише в розвиток вітчизняної юриспруденції, а також як дослідника в галузі політології та соціології [3, с. 43]. Призначення науки Д. Каченовський бачив не

лише в абстрактному теоретизуванні, а й у практичній площині, зокрема в пошуку відповіді на «запити державного життя», що потребувало модернізації [3, с. 52]. Великий інтерес і надії Д. Каченовський покладав на розвиток соціологічного напрямку, якій тільки зароджувалася і уводив до сфери наукового дослідження такий інститут, як «суспільство» [3, с. 53].

В основі переконань ученого лежали гуманістичні ідеї: свобода, справедливість, орієнтованість на людину [3, с. 9]. Д. Каченовський захоплювався французькими мислителями, серед яких виокремлював Шарля Монтеск'є, Джорджа Льюїса, Роберта Моля, Іполита Пассі, проте критикував політичний устрій Франції з його централізацією та бюрократизмом. Він високо оцінював політичну систему Англії, що з XVIII ст. змогла пристосуватися до умов нової політичної реальності та базувалася на гармонійному поєднанні національних інтересів держави з місцевим самоврядуванням та індивідуальною свободою.

Усі доповідачі неодноразово наголошували, що Д. Каченовський протягом усього життя особливо цікавився мистецтвом. За спогадами сучасників, він любив поезію, музику, живопис, вивчав спеціальну літературу з мистецтвознавства, п'ять разів побував в Італії. Із задоволенням декламував вірші, грав на фортепіано, зібрав колекцію гравюр і малюнків, регулярно відвідував художні виставки та музеї, був засновником музею мистецтв при Харківському університеті [3, с. 69].

Професор історії М. Сумцов присвятив свою доповідь естетичним уподобанням вченого та акцентував увагу на інтересі Д. Каченовського до етнічної української культури. За спостереженнями М. Сумцова, Д. Каченовський цінував обізнаність професора А. Метлинського, який був відомим збирачем українського фольклору. Захоплення українською народною творчістю дозволяло Д. Каченовському гідно оцінити глибину знань свого колеги у цій галузі [3, с. 59].

У 50–60-х рр. XIX ст. Д. Каченовський відіграв визначну роль у житті університету [3, с. 75]. Але наприкінці 1860-х – на початку 1870-х рр. спостерігався деякий спад його популярності [3, с. 73]. На жаль, не всі наукові надбання Д. Каченовського були оцінені сучасниками. Його погляди розходилися з ідеями радикально-демократичного спрямування, які мали чимало прихильників серед молоді. Професор мав славу англomана, прихильника аристократичної англійської конституції. Крім того, репутація неблаганного екзаменатора сприяла наростанню студентських побоювань [3, с. 41]. Прямолинійність і непохитність у поведінці багатьма колегами сприймалися як зарозумілість. Активізувалися недоброзичливці, звучала критика його поглядів у наукових колах [3, с. 88]. Проте, як зазначав професор Л. Гіршман, коли минає час та вщухають емоції, дрібні причіпки

відходять на другий план, стає очевидним, що «суспільство та університет незрівнянно більше втрачають від слабкості екзаменаторів, ніж від їхньої суворості, а самим екзаменаторам невблаганність обходиться недешево, у рази набагато дорожче, ніж поблажливість» [3, с. 87].

Ніколи Д. Каченовський не був ретроградом і мав пошану студентів за свої знання та особисті якості. Талановита молодь завжди могла розраховувати на його живу участь і підтримку. Так, частину своїх коштів смертельно хворий вчений заповів на «премію та стипендію або допомогу студентам, які проявили особливі знання в галузі міжнародного права» [1, с. 156].

Професор математики А. Шимков закликав пам'ятати принцип історизму та робити поправки на інтенсивність розвитку, динаміку змін, враховувати, що Д. Каченовський почав служити в університеті, коли діяв статут 1835 р. (з поправками 1848 р.), продовжив за ліберального статуту 1863 р. Систему вищої освіти початку ХХ ст. визначав університетський статут 1881 р., якого Д. Каченовський вже не застав. У той час, коли розвиток освіти визначався уваровською тріадою «православ'я, самодержавство, народність», Д. Каченовський крізь призму історичних аналогій та зарубіжного досвіду давав вихід на найактуальніші питання сучасності.

Коли хвороба стала прогресувати, вчений знаходив утіху та внутрішню опору в музиці, поезії, мистецтвознавстві, вдосконаленні знань з іноземних мов [3, с. 58]. Усе життя він захоплювався живописом та історією мистецтв, а у свої останні роки сконцентрувався на мистецтвознавстві. Результатом його досліджень стала велика монографія (120 с.), присвячена флорентійським художникам, яка, на думку історика М. Сумцова, не втратила своєї актуальності і могла бути добротним посібником для самоосвіти тих, хто бажав навчатися [3, с. 62].

Знавець європейських мов (англійської, французької, німецької), Д. Каченовський під час хвороби повернувся до відновлення в пам'яті латинської, грецької, почав вивчати італійську, іспанську [3, с. 83]. Із захопленням читав в оригіналі роман іспанського письменника Мігеля де Сервантеса «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Лама-нчі». Порівнюючи себе з головним героєм Сервантеса, любив повторювати фразу: «Так, за мої гріхи я навчався в Саламанці і помру в ній» [3, с. 90]. У своєму локальному оточенні (колег, студентів) у цей час професор відчував певну відособленість, хвороба вплинула на його фізичний стан, спричинила ізолюваність. Тому вчений спрямував інтелектуальні зусилля в галузі своєї природної обдарованості – іноземні мови, музика, мистецтвознавство. В останні роки життя ці заняття приносили йому найбільше задоволення та дозволяли творчо реалізовуватись. Сучасники та нащадки, звертаючись до осмислення

масштабу особистості Д. Каченовського, визначали широкий діапазон і багатогранність його інтересів, які притаманні талановитим особам.

Висновки

Дмитро Іванович Каченовський посів почесне місце в історії розвитку міжнародного права, як педагог-новатор стояв біля витоків вітчизняної юридичної науки. На підставі вивчення матеріалів збірки «Пам'яті Дмитра Івановича Каченовського: урочисте засідання Юридичного товариства при Імператорському Харківському університеті 22 листопада 1903 р.» можна дійти висновку, що відмінною рисою вченого були гуманістичні ціннісні орієнтири, широта світогляду та наукових інтересів. Вроджені таланти та здібності, академічна освіта, розвинений інтелект, працездатність визначали його особистість. Знання іноземних мов, закордонні стажування, особисті контакти з іноземними колегами, вивчення сучасної європейської наукової літератури дозволяє охарактеризувати його як типового представника «внутрішнього Заходу», який бачив своє покликання в поширенні освіти, новітніх наукових досягнень. На його лекціях, яким був притаманний комплексний підхід, виховувалось покоління громадських і судових діячів епохи великих реформ. Однак наприкінці 1860-х – на початку 1870-х рр. стан здоров'я Д. Каченовського погіршився, хвороба прогресувала. На цьому фоні вчений спрямував свою увагу на ті заняття, які надавали йому особисте натхнення та опору: музика, поезія, вдосконалення іноземних мов, читання художньої літератури, робота над монографією з мистецтвознавства.

Світоглядні переконання вченого склалися під впливом західної культури, яку він сприймав як загальнолюдську та всіляко популяризував. Водночас спогади сучасників засвідчують особливий інтерес Д. Каченовський до національного питання, його увагу до української етнічної культури.

Список біографічних посилань: **1.** Голобуцький П. В. Каченовський Дмитро Іванович // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Ін-т історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2007. Т. 4: Ка–Ком. С. 156–157. **2.** Головченко В. І. Каченовський Дмитро Іванович // Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / редкол.: А. В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 1. С. 180–182. **3.** Памяти Дмитрия Ивановича Каченовского : торжеств. заседание Юрид. О-ва при Императ. Харьк. ун-те, 22 нояб. 1903 г. : характеристики и воспоминания В. А. Ястржембского, М. М. Ковалевского, А. Н. Фатеева, Н. Ф. Сумцова, Л. А. Гиршмана, А. П. Шимкова. Харьков : Типо-литогр. Н. В. Петрова, 1905. XIV, 93 с. **4.** Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців :

у 2 т. / наук. ред. С. І. Посохов ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна.
Харків : Сага, 2010. Т. 2. 550 с.

Надійшла до редколегії 09.10.2023

Прийнята до опублікування 22.10.2023

Maliutina O. K. Dmytro Ivanovych Kachenovskyi – a legal scholar, educator and teacher (based on the materials of Kharkiv Law Society)

The article examines the scientific and pedagogical activities of the legal scholar, professor of Kharkiv University Dmytro Ivanovych Kachenovskyi (1827–1872). The researcher pioneered the national legal education and had a significant impact on its development. The study of the creative work of the mid-nineteenth century international law expert became relevant in the early twentieth century. In 1903, Kharkiv Law Society held a solemn meeting on the occasion of the 30th anniversary of Dmytro Kachenovskyi's death. Following the meeting, a collection of materials in memory of Dmytro Kachenovskyi was published. These materials are a valuable historical source that contain special information and contribute to a deeper study of the scientist's scientific heritage. The study of the source expands the existing documentary base. The purpose of the study is to study and analyse the materials of the collection published by the Kharkiv Law Society in honour of Professor Kachenovskyi.

The analysis of memoirs helps to reconstruct the key episodes of a scientist's life in more detail, to form an idea of his personality, to explore the directions of his scientific research, views on topical social issues, attitude to teaching, relationships with colleagues, and influence on students.

It has been proved that the distinctive features of the scientist were humanistic guidelines, breadth of outlook, and diversity of scientific interests. His natural abilities, academic education, developed intellect, and ability to work determined his personality. His knowledge of foreign languages, foreign internships, personal contacts with foreign colleagues, and the study of European scientific literature in the original allows us to characterise him as a typical representative of the "inner West" who saw his mission in spreading education and the latest scientific achievements. His lectures, which were characterised by a comprehensive approach to teaching, brought up a generation of public and judicial figures of the era of great reforms.

Key words: D. Kachenovskyi, legal scholar, educator, Kharkiv University, Kharkiv Law Society.

